

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht
Administratie: Ir. C. L. Temminck Groll, secr. der vereniging,
Hoofdstraat 43, Driebergen
Gironummer penningmeester Oud-Utrecht: 575520

DRIE EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 4 / APRIL 1960

BISSCHOP SWIDBERT

Beda heeft in zijn Kerkgeschiedenis der Angelsassische Volken ¹⁾ ook het een en ander over Willibrord en zijn werk opgetekend. Daarbij wordt over slechts één van zijn medewerkers genoeg megedeeld om een enigszins duidelijk denkbeeld van deze te kunnen krijgen. Dat is de presbijter (priester) Swidbert ²⁾ die door geen enkele andere schrijver uit die tijd genoemd wordt. Onze enigste bron blijft dus Beda, die vertelt dat Willibrord vrij kort na zijn komst op het vasteland naar Rome getogen was, en daarna dat de achtergeblevenen Swidbert tot "bisschop" kozen. Deze reisde daarop naar Mercia, waar Bisschop Wilfried van York toen in verbanning vertoefde. Hij wijdde Swidbert, die vervolgens naar zijn groep terugkeerde. Vrij spoedig erna vertrok Swidbert evenwel naar de Borukteren, een heidens volkje dat ten oosten van de Rijn en ten zuiden van de Ruhr woonde ³⁾. Beda meende misschien, hiermee genoeg over deze bisschopskeuze te hebben geschreven — en wellicht was dit voor zijn tijdsgenoten ook duidelijk genoeg.

Voor latere tijden evenwel niet, zodat reeds sedert eeuwen velen hun gedachten hierover lieten gaan. Sommigen hebben gemeend, uit Beda's mededelingen te mogen lezen dat Swidbert feitelijk tegen de zin van Willibrord in zou zijn gekozen. Anderen onderstelden zelfs dat deze keus als protest tegen Willibrords leiderschap zou zijn geschied. Zulke uitleggingen hielden daarbij geen rekening met de

¹⁾ *Historia ecclesiastica gentis anglorum*, uitg. C. Plummer (Oxford 1896). Vooral in het 11e hst. van het 5e boek.

²⁾ J. Schipper: "König Alfreds übersetzung von Beda venerabilis" (Leipzig 1897) noemt hem Swidbert, Swibert, Swydbruht, Swybert, enz. "Suidbert" komt alleen in Latijnse teksten voor.

³⁾ F. Flakamp: "Die Anfänge friesischen und sächsischen Christentums" (Hildesheim 1929), blz. 25.

omstandigheid dat Willibrord de pleegzoon van Wilfried was ⁴⁾, zodat deze laatste geen wijding verricht zou hebben welke tegen Willibrords bedoelingen zou zijn ingegaan. Willibrord heeft deze verkiezing derhalve zelf gewenst en kan vóór zijn vertrek naar Rome hierover gesproken hebben, opdat het zendingswerk niet zou stokken. Daarom zijn de hierboven genoemde onderstellingen onwaarschijnlijk. We zullen straks nog andere bezwaren noemen.

Enkele jaren later vertrok Willibrord voor de tweede keer naar Rome, waar hij toen door de paus tot bisschop zou worden gewijd. Dat geschiedde met volle instemming van Willibrords gehele ploeg, vermeldde Beda daarbij ⁵⁾. Men heeft hieruit opgemaakt dat die volledige instemming bij de bisschopskeus tijdens Willibrords eerste roomse reis zou hebben ontbroken. Dat had de bron van bovengenoemde onderstellingen over Swidberts verkiezing gevormd. Nogtans bestaan er twee feiten, die o.i. hiertoe eerder aanleiding hebben gegeven. Het ene ligt in de omstandigheid dat men *geen frankische* bisschop gekozen had, doch een landsman. En het andere feit kan de keus van juist bisschop Wilfried van York als wijder van Swidbert gevormd hebben, omdat deze *toen verbannen* was en zijn bisdom door een ander bestuurd werd. Wilfried was in Engeland, zij het ten onrechte, verbannen, zodat het onzeker was geworden of hij wel het recht had om wijdingen toe te dienen. Beda had verder nog geschreven dat de (aarts)bisschop van Canterbury toen afwezig was ⁶⁾, waaruit blijkt dat ook Beda in deze wijdingskeus iets ongewoons zag.

Bij de Angelsassen lag de keus van een landsman voor de hand. Zij voelden zich geen Franken en hebben voortdurend met hun vaderland voeling gehouden, zoals b.v. van Bonifacius uit diens brieven gebleken is. Dat dit ook met Willibrord het geval was, blijkt o.a. uit Wilfrieds bezoek aan Willibrord in de winter van 703 op 704 ⁷⁾. De keus van Swidbert en het beroep op Wilfried voor de wijding van Swidbert vallen dan ook geheel in deze lijn en lijken sterk op een vingerwijzing van Willibrord zelf. De angelsassische wens tot wijding door een landgenoot herinnert aan de opmerking van een Engelsman uit het begin der 20e eeuw, dat een engelse arts "a proper doctor" is, waar een vastelandse geneesheer naar zijn mening steeds bij ten achter stond.

Vroegere lezers van Beda's geschrift hebben bovendien gemeend dat Swidbert tot diocesane bisschop zou zijn gekozen, omdat deze bisschopsrang tegenwoordig (bijna) alleen bekend is. Dat is een zeer zwakke grondslag, waartegen Flaskamp reeds in 1929 opkwam. Toen wij in 1943 met zijn boekje ^{7a)} kennis maakten, ontdekten wij tevens een mogelijkheid tot verdere toepassing van zijn opvatting. Het had

⁴⁾ C. A. H. Moonen: "Het leven van s. Wilfried van York, door Eddius Stephanus" (Den Bosch 1945), c. 25.

⁵⁾ Beda, a.w., V, c. 11.

⁶⁾ Beda, a.w., V, c. 11.

⁷⁾ Moonen, a.w., a. 197.

^{7a)} Zie onze a, 3 (22-26).

ons immers reeds lang onwaarschijnlijk geleken, dat een diocees binnen drie jaren na Willibrords komst op het vasteland opgericht kon worden. De zendingsservaringen der 19e en 20e eeuw strijden daar volkomen mee. Het aantal bekeerden is aanvankelijk steeds zeer klein, en grotere groepen heidenen gaan (mits er geen dwang toegepast wordt) niet binnen een halve eeuw naar een andere godsdienst over. De psychologische ommekeer, daartoe nodig, is hiervoor te groot. Ook in 't Frankenrijk vorderde de kerstening na Chlodowechs overgang langzamer dan eerst verwacht was ⁸⁾. In Friesland verliep het niet anders. Wigberts werk ($\pm$ 687) had niets gebaat ⁹⁾ en Willibrords begintijd leverde evenmin baat op, had Alkwin opgemerkt ¹⁰⁾. De vroege middeleeuwen verschilden hierin dus niet met de latere ervaring. Het vermoeden dat een diocees al in 692 zou zijn voorgesteld, moet derhalve als een misverstand beschouwd worden. Deze vergissing van latere lezers is begrijpelijk, doordat geschriften uit die vroege tijd vaak geen duidelijk onderscheid tussen aarts-, diocesane en andere bisschoppen maakten.

Daarbij komt nog een ander bezwaar. Indien reeds na twee (of drie) jaren een diocees nodig geweest zou zijn, dan zou er enkele jaren later een 2e diocees vereist geworden zijn, en na weer een aantal jaren een derde, enz. Want er bestaat geen enkele aanwijzing waaruit zou kunnen blijken dat Willibrords zendingssijver verslapte; het tegendeel is waar ¹¹⁾. Over een tweede of derde bisschop is nergens iets opgemerkt, zodat ook het 1e diocees niet zeker is. Swibert kan ook om dit bezwaar niet als diocesane bisschop gekozen zijn.

Het feit dat zijn wijding door slechts één bisschop verricht is, strijdt tegen de bepaling van het concilie van Nicea uit 325, dat er ook nog twee helpende bisschoppen bij een wijding tot diocesane bisschop tegenwoordig moeten zijn ¹²⁾. Wilfried moet deze bepaling gekend hebben, temeer omdat hij zelf te Lyon in tegenwoordigheid van liefst twaalf bisschoppen gewijd was. Wat men wel beoogd heeft zal nu uiteengezet worden.

Onze zendingsploeg was in Ierland opgeleid en samengesteld. Daar kende men vóór de 11e eeuw geen diocesen noch diocesane bisschoppen. Wel bestonden daar veel kloosters, die door een abt bestuurd werden en waaronder één of meer *koorbisschoppen* stonden. Dergelijke kloosters telden soms drie- tot vijfduizend kloosterlingen ¹³⁾. Die koorbisschoppen werkten daar niet zelfstandig, doch als helpers van hun abt. Deze regeling maakt begrijpelijk dat Willibrord deze toestand ook in zijn klooster wou instellen. Dat hij dit gedaan

⁸⁾ A. Hauck: "Kirchengeschichte Deutschlands" I (Leipzig 1887, 115 e.v.)

⁹⁾ Beda V, c. 9.

¹⁰⁾ Alcuinus: "Vita Willibrordi" c. 5 in M.G.S.S., rer. mer. VII (Hannover 1920, 120 e.v.)

¹¹⁾ We hopen daarop in een later opstel terug te komen.

¹²⁾ T. Gottlob: "Das abendländische Chorepiskopat" (Bonn, 1928), 7 e.v.

¹³⁾ L. Gougaud: "Les chrétientés celtiques". (Parijs 1911, 82).

heeft, blijkt uit een brief van Bonifacius ¹⁴⁾ over de toestand na 718. Vermoedelijk is hijzelf in 721 door Willibrord voor deze rang aangezocht ¹⁵⁾, doch Bonifacius bedankte rap en vertrok naar elders. Ook Eoba was in 753 en 754 koorbisschop te Trecht ¹⁶⁾ onder Bonifacius, die hier (leidende) bisschop was. Uit nog latere tijd is de naam van een koorbisschop te Trecht eveneens bewaard gebleven. Altfried ¹⁷⁾ noemt namelijk een priester Alubreht, die door abt-bisschop Gregorius van Trecht naar zijn eigen bisschop in Engeland gezonden werd om door deze laatste tot koorbisschop te worden gewijd. Alubreht werkte dus zowel vóór als na zijn wijding als hulp van en onder de abt van Trecht. Derhalve moet ook Swidbert voor de rang van koorbisschop gekozen en gewijd zijn. Hierbij sluit Beda's mededeling goed aan, dat Swidbert een bescheiden levenswandel voerde en zachtzinnig van hart was ¹⁸⁾. Dat zijn zeer verdienstelijke eigenschappen voor een ondergeschikte rang, doch bij iemand die zelfstandig moet handelen en beslissen, behoren andere eigenschappen voorop te staan ¹⁹⁾. Uit alles tesamen volgt, dat Swidbert tot koorbisschop was gekozen ²⁰⁾.

De hofmeier heeft de rang van koorbisschop niet kunnen of willen begrijpen. In zijn tijd bestonden in 't Frankenrijk alleen diocesane bisschoppen, die tevens landsgoederen beheerden en ook geheel als landsdienaren beschouwd werden. De hofmeier oefende grote invloed op hun benoeming uit ²¹⁾ evenals de merovingische vorsten ook vaak gedaan hadden. Bij Karel Martel is deze beïnvloeding duidelijker zichtbaar dan bij Pippijn II, die alles waarschijnlijk liever onopvallend regelde. — En de band met Rome was in die eeuwen nog zo los dat paus Gregorius de Grote eens in 't openbaar zei dat zijn privilegiën alleen bescherming verleenden, indien ze door de koning waren goedgekeurd ²²⁾. Onder zulke omstandigheden wordt het wel duidelijk dat de hofmeier Swidberts verkiezing tot bisschop *buiten hem om* met grote verbazing zal hebben vernomen, terwijl de wijding door een buitenlandse bisschop zijn ontstemming nog moet hebben versterkt. Hij had zijn invloed op de frankische bisschoppen nodig omdat die een tegenwicht vormden tegen de nog altijd veel onaf-

¹⁴⁾ Okb. Sticht I (Utrecht 1919) nr. 42.

¹⁵⁾ I. H. Gosses: "Merovingisch en Karolingisch Utrecht" in Bydr. vad. geschied. en ohk. IV, 9. (1911, 243 e.v.).

¹⁶⁾ Willibald: "Vita Bonifacii" c. 8 in M.G., S. S. rer. Germ. inusumcolarum (Hannover 1925, 47). Gosses (a.w. 245, 249) had hierop reeds in 1911 de aandacht gevestigd, vgl. Muller in Bijdr. vad. gesch. en ohk. (1912, 42).

¹⁷⁾ Altfried: "Vita Liudgeri", c. 10—12 in M.G. SS II.

¹⁸⁾ Beda V c. 11: "modestum moribus et mansuetum corde".

¹⁹⁾ Daarmee is niet gezegd, dat genoemde eigenschappen mogen ontbreken.

²⁰⁾ R. R. Post in "Geschied. v. Nederland" I (Amsterdam 1935, 125) en in "Kerkgesch. van Nederland in de middeleeuwen" (Utrecht/Antwerpen 1957, 25). — Beide boeken lezen wij voor dit opstel eerst toen het reeds vrijwel gereed was, zodat ze een bevestiging van ons onderzoek waren.

²¹⁾ "Algemene geschied. der Nederlanden" I (Utrecht/Antwerpen 1949) 303.

²²⁾ Hauck, a.w. 387, a. 2.

hankelijkere edelen. De hofmeier heeft deze bisschopskeus derhalve als een poging tot aantasting van zijn macht opgevat, en daarom de bekende tegenmaatregelen getroffen: Swidbert en de beide neven Eadwald²³⁾ werden uit het Frankrijk verbannen²⁴⁾.

Dit drietal is toen niet het friese land dieper ingetrokken en ook niet naar Engeland teruggekeerd²⁵⁾. Dit is zeer opmerkelijk, doch de oorzaak ervan wordt helaas niet genoemd. Ze zijn uit elkaar gegaan, wat erop wijst dat ze Swidbert niet als *hun leider* beschouwden. De onvolledige overeenstemming, welke in 692 bestaan had, was derhalve geen poging geweest om Swidbert tot hoofd van de zendingsploeg te maken, en was daarom niet tegen Willibrord gericht geweest.

Enige jaren of maanden later (hoelang erna blijft als gevolg van Beda's onvoldoende nauwkeurigheid hierin onbekend) bedreigde een Sasseninval Swidbert, die naar het Borukterenland getrokken was. Toen won zijn angst het van koelbloedig beraad, zodat hij naar Pippijn vluchtte. Ieder ander zou bedenken dat hij bij de hofmeier onwelkom was en daarom naar iemand anders zijn ontweken, die buiten het Frankrijk woonde. Pippijn *weigerde elk gehoor*, het beste bewijs dat hij Swidberts benoeming als bisschop hoog opgenomen had. Daarop bemiddelde zijn vrouw Plektrudis, waardoor Swidbert een kloostertje op een Rijneland²⁶⁾ mocht besturen. In deze zelfstandige rang heeft Swidbert helaas niet getoond, dat hij Willibrord als leider van een zendingspost kon evenaren.

Toch zijn er legenden over Swidberts leven ontstaan. Flaskamp heeft verschillende beoordelingen van de geloofwaardigheid ervan genoemd. Wij voegen daarbij dat reeds de Bollandisten de betrouwbaarheid van deze legenden betwijfelden, wat een veelzeggend zwijgen vormt. In Nederland hebben Hulshof²⁷⁾ en Halbertsma²⁸⁾ op een aantal zeer gegronde bezwaren tegen de geschiedkundige echtheid van deze legenden gewezen.

Swidbert heeft derhalve geen invloed op Willibrords verdere zendingswerk gehad. Hij had een eenvoudige aard en zou zelf geen grote rol verlangd hebben.

J. VAN GALEN.

²³⁾ Zie over hen Flaskamp a.w. 27—36 en Beda V c. 9.

²⁴⁾ Het bewys volgt hieronder.

²⁵⁾ Beide Eadwalden gingen naar de "Oude Sassen" (in Duitsland), die ook op het ierse bekeringsplan stonden.

²⁶⁾ Het latere "Keizersweerd" ten N van Dusseldorp, m.a.w. op de grens van het Frankrijk. Pippijn trok zijn verbanning dus niet in.

²⁷⁾ A. Hulshof in Berichten en med. H.G. te Utrecht 1912, 128 e.v.

²⁸⁾ H. Halbertsma in Ber. Rijksdienst Oudhk. Bodemonderzoek 4 (1953, 25 e.v.).

EEN VERGETEN KRONIEKSCHRIJVER

II

Aangaande het geschenk aan mevrouw Stoupa noteerde Schoemaker:

„De magistraat van Utrecht deden een geschenk van 19000 gulden aan madame Stoepa gouverneur van Utrecht, op hoop dat se door sulk een brave vertering eenige verligting soude krijgen, doch dese gift was haar noch te klijn, seggende dat se op meer bedacht moeste wesen.”

De stad moest méér betalen, onvrijwillig.

„Ondertussen had den heer Robbert eenige tijt onder de hand en nu op den 2 en 3 october een eys gedaan van 62000 rijksdaalders te moeten hebben, wegens de verschene maanden Mey, Juny en July.

De ingesetene tonen deswegen haar onmaght doch dit mocht niet helpen en egter om het te bekomen, soo werd ider huys getaxeert en gedwongen om de gestelde taxatie tsy gewillig of door wreede executie te moeten betalen waardoor der dan verschijde op de vlugt begave om bevrijt te sijn van dese wreede beulen die voort gongen in alle soorten van knevelarij en geweldinarije.”

Maar de hoop begon voor Utrecht weer te rijzen.

„De tijt gekomen sijnde dat haar vertrek uyt de stad begon te naderen, soo begon sig de France krijgsmaght binnen Utrecht daartoe gereet te maken. Het bewegen, woelen en krioelen deser hapscheeren was groot doen, alsof sij de angstige doodstuypen op het leyf hadde. Want dese gedwonge uyttocht viel haar tegens hun gedachten uyt. Men monsterde en hermonsterde de bende, makende de swackste compagnies met andere die noch swacker waaren wederom sterck en compleet. Men trock gedurig heen en weer, de eene uyt en wederom andere in de stad. Het ophangen en doodschieten der France en Zwitserse soldaten wegens hun snode diverij en overgrootte moetwil, ook wel meest omdat sij wilde deserteren, gong alle dagen vrij veel aan. Het sacken en packen der geroofde goederen, en de bagagie voor de Grootte gong met een seer grootte spoet voort: alle dagen sag men een meenigte van de gestole goederen soo te water als te landt versenden, 't welk ook somtijts wel weder quam uyt vrees voor de staatse, in dier voege sij hunne verhuysinge schoon tegens haar wil en dank selfs scheenen te verhaasten.

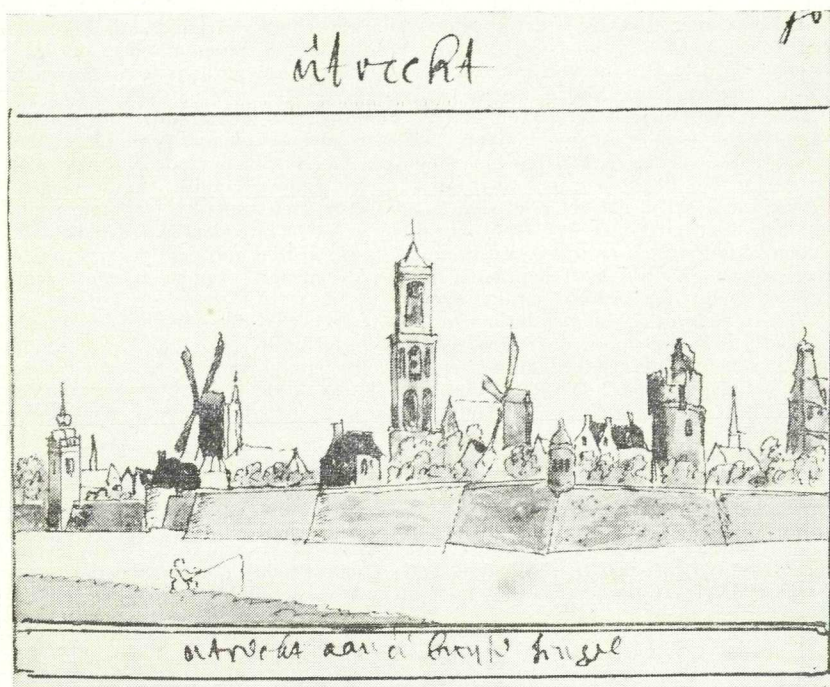
Den 9 november des jaars 1673 begon men preparatie te maken om uyt Utrecht te trekken, waarna de burgers niet sonder rijkhalsden en verlangden. Het regiment van de koning verliet toenmaal de stad, treckende na boven. Dat nu was wel een begin van verligting, maar daar volgde noch soo een staart. Den 15 volgde den moordbrander den hartog van Luxemburg met noch eenige andere troepen.”

Harde beproevingen echter volgden nog.

„Den 11 dito liet den Gouverneur Stoupa de magistraat en staten aandienen, dat hij haar particuliereij moest spreken, twelk geschiede. Den Gouverneur droeg haar voor dat den koning ordre aan den intendant gaf de stad, omdat er veele quaatwillige in waren te doen verbranden. Dat was een harde taal: hij echter bood sijn bemiddeling in de saak aan, en sijde daarover den intendant ten beste van de stad te willen spreken, waarover de heeren aanstons vergadering hielden en daags daaraan bij den heer Stoepa gingen, hem versoeckende voor haar bij den intendant voor haar te spreken, tgeen hij beloofden te sullen doen.

Des namiddags de heeren weder komende, ontvingen een briefye van den intendant behelsende een eys van 500.000 guldens voor brantschatting tot onderhoud van des konings troepen, behalven noch de voortgaande accoorden van 8 maanden, sijnde 74000 rijksdaalders die sij noch ten aghtere waren, 't geen aanstons bij alle gebuurten wierd aangekondigt, met bijvoeging, dat een ider sijn advijs des anderen daags ter secretarije soude inleveren.”

Den 13 quam de maarschalk d'Humires als Gouverneur in de plaas van Stoupa en wierd van de Regenten geccomplimenteert. Den intendant getoont sijnde hoe

Utrecht aan de buyte singel. Tekening van Andries Schoemaker, eind 17de eeuw, in zijn Beschrijving van Utrecht. Kon. Bibl. 's Gravenhage.

onmogelijk dat het was sulk een som door een uytgemergelde gemeente op te brengen, doch hier was geen gehoor, maar wel een drijgement om het te krijgen: soo soude hij alle de huysen vol soldaten leggen dewelke men dan van kost en drank soude moeten versien.

Stoepa deed wel sijn tussenspraak, maar de heeren konden het niet minder dan op 450.000 gulden brengen, sijnde hieronder begrepen het accoort, maar 100.000 Rijksdaalders moesten contant betaalt worden.

Ondertussen soo trock van het krijgsvolk dagelijks na boven, met veel schepen vol graan, meel en geroofde goederen door den Krommen Rijn na Wijk, wyl sij wegens de staatse partijen langs de Vaart niet dorsten haserderen. (d.i. wagen).

Den 16 november des smorgens sond den gouverneur Stoupa aan de huysen van de heeren Niupoort, burgemeester Boot en De Goyer, de schepenen De Goyer, de predicanten Van Engelen en Lodesteyn, professor De Roy, commissaris Rosa, de heeren Spiering en Hondhorst, docter Wessenaar, burgemeester De Leeuw, Casenbroot, noch een heer De Goyer en de state Van Rossum om alle bij hem te komen, twelk geschied diende hen dat sij als geyselaars mede moesten vertrecken en bij de France blijven tot soo lang dat den intendant de uytgeloofde somma hadde ontfangen. Deze aangesegde tijding quam seer onverwaght en onaangenaam bij deze heeren.

Doch hier viel geen tegenspraak: sij moesten voort en onder een getal van 500 ruyters na boven gevoert, hebbende nauelijks soo veel tijt, dat hun dinaars schoon lijnwaat van hun huysen konde halen.

Wyl nu 100.000 Rijksdaalders was geaccordeert om contant te betalen, dese som niet dra genoeg opgebracht zijnde, soo liet den intendant op den 21 noch 8 ostagiers (d.i. gijzelaars) ophalen, niettegenstaande dat de gemelde som betaalt was. Dese waren burgemeester Hamel, de predicant Van Vliet, soon van den heer

Van Lintschoten, soon van den secretaris Houwert, heer van Zuydoord, Bijlevelt, een koornkoper, Van Voorst, goudsmit. Wordende des anderen daags de heer Nipoort en de predicant Van Engelen vrijhijt gegeven om na huys te mogen gaan wyl er volgens konings ordre twee te veel waren.

Dese laaste ostagiers vertrocken den 22 november na boven onder het convoy vant resterende Stoeparegiment. Werdende dien selven dagh ook gepubliceert dat een ider die iets van de Francen moest hebben, sulx van haar soude mogen eyssen en dat, indien imant wijgerde te betalen, sij het aan de Humires soude klagen.

Ook wierd gelast dat een ider den aanstaanden dagh sijn huys gesloten soude houden, wanneer ook de 100.000 Rijxdaalders aan den intendant wierden betaalt.

Den 23 na de Francen soo veel hun mogelijk was al hun goederen en 't geroofde weggesonden, hoorde men het aangenaam gedruen van trommelen en 't lang gewenste geluyt der klokken van den Dom.

't Garnisoen nu geheel veerdig om uuyt te trecken reed den Gouverneur Stoupa na de Wittevrouwepoort, daar de heeren en burgemeesteren en burger-kapitijne gereed stonden, treckende daar al het voetvolk, gevolgt van de ruyterij uyt de stad, dus alle gepasseert sijnde, gaf den heer Stoupa de sleutels van de stad aan de heeren over die hij noch voor 't laatst met seer vriendelijke woorden beyegende, seggende:

't Is nu bijna anderhalf jaar geleden, dat Ik uyt last des konings van Vrankrijk u de sleutels deser stad afvorderde, nu geeff Ik u uyt bevel van dienselven koning deselfde sleutels weder aan u over. Gaat in u kerk, dankt Godt voor uwe verlossing en bit hem, dat wij nooyt wederkomen.

Hiermede ging hij te voet de poort uyt waarop de marschalk d'Humires voor tlaast met sijn lijfwacht uyttrock, gerakende alsoo alle de Francen dien dagh uyt Utrecht, behalven die gene die sig hier en daar versteken hadden en naderhand te voorschijn quamen."

Utrecht was bevrijd!

„Soo haast als de Francen buyten ware, wierden de poorten toegesloten, nemende de burgerij aanstons haar geweer van 't stadthuys en bedreven (niet sonder reden) groote vreugde, sijnde alles voort in een gehele andere stant verandert. Want daar men te vooren de France officiers met hun witte cherpen over straat had sien swayen, sag men nu de heeren met oranje cherpen door de stad gaan. En de jongens deden oranje linten op hun hoeden, de oranje vlag liet men van den domtooren afwayen en de Weertpoort waardoor men sijn hooghijt in waghte, wierd met alles wat tot ciraat konde dienen, heerlijk opgepronkt, want de heeren hadden malkanderen op den al ontslagen van den eed, eertijds bij hen gedaan van sijn hooghijt nooit tot stadhouder aan te stellen en den heere Dijkvelt, van Sandenberg en burgemeester Van der Voort na sijn hooghijt gesonden om het stadhouderschap over Utrecht op te offeren."

Mèt de bevrijding kwam ook de verantwoording. Schrijvers uit die jaren keurden openlijk de overgave van de stad aan de Fransen af. De stad is er voor gestraft door onder curatele gesteld te worden: het interregnum, durende van 23 november 1673 tot 26 april 1674.

„Ook waren eenige heeren, wegens de staten na Den Haag gedeputeert om daar weder als voorheen sessie in haar hoogmogende vergadering te nemen. Doch sij wierden bij provisie afgewesen, alsoo wegens deze saak bij de gesamentlijke leeden ter generalitijt eerst moest overwogen worden.

Ondertussen hadden de jongens binnen Utrecht uyt den Dom gehaalt alle de beelden, autaren, en all tgeen men bij de papisten in haar godsdienst gebruyckte, die sij al te samen nevens meenigte schilwagthuysyens voor 't stadhuys aan Vulcanus opofferde. Des namiddags wierd aldaar de eerste predicatie gedaan door ds. Gentman, twelk gewisselijk een seer grote verandering was, want dienselve morgen wierd er noch de paapse misse gedaan.

Enige Roomsgeinde die sig in het spreken van sijn hooghijt wat te los van tong haar hadden betoont, kregen de jongens in 't oog: daar troecken se heen en gooyden de glasen uyt, doch de burgerij stuyte den voortgang daarvan.

De Roomsgezinde hadden geen andere staat gemaakt als den Dom voor haar voor altoos te sullen houden, want zij dagten niet dat de France soo dra weder soude vertrekken; men spotten nu met degene die soo opgeschikt in de verhaalde paapse ommegang geweest waren. De gewaande Maria konde haar hoofd niet heel houden als de France vertroecken waren, soo wiert se gequelt en de geck met haar geschoren, gelijk ook met meer andere roomsgezinde die in de processie mede waren gegaan.

Denselven dagh des avons ten 5 uren quam den heer Fariau met 3 regimenten van Woirden binnen Utrecht werdende van de magistraat buyten de poort ontfangen, onderwijlen was het geroep vant volk en de blijtschap groot:

Lang leeft den prince van Oranje

Den bovengenoemden heer stelde op alles seer goede ordre.

Den 25 november quamen den heere Raadpensionaris Fagel en den heer Geelvink wegens Holland, De Krommon wegens Zeeland, de heer (onleesbaar) wegens Vriesland, de heer Gockinga wegens Groningen in de stad, waarop des anderen daags door opgemelde heeren de regering van Utrecht afgeset en van haar bedininge ontslagen, totdat de saken ter generalitij soude afgedaan sijn.

Eenige der voornaamste burgeren wierd bij provisie de geregering der stad aanbevolen tot soolangen men andere schicking daar in soude maken.

De andere proventien pleegden met den andere raad op wat voet men Utrecht nevens de andere welke onder de heerschappije der vijanden geweest waren, weder in de Unie soude werden aangenomen. Daar wierd alsoo wat tijt verspilt eer men dese saak eens was, want Vriesland en Groningen hebben voor lang al met Utrecht getwist om de rang in de Generalitijt, daar al vrij wat over te doen was.

Doch vooraleer de heere staten van Holland wegens den rang tussen Utrecht en Vriesland tot een volkomen besluit quamen sonden sij den heer Raadpensionaris Fagel nevens eenige andere heere in de name van de Generalitijt aan sijn hooghijt den heere prince van Oranje, dat om des selfs advys en goetvinden in dese saak te vernemen etc."

Ter gedachtenis aan de bevrijding liet de stad twee gedenkenpenningen slaan en om bij de prins van Oranje in het gevele te komen werd door de muntmeester een geldstuk ontworpen met Willems beeldenaar en het vers:

Door eendraght groeyen
de klijne saacken 1673.

„De saak van de herstellinge van de stad en tlandschap Utrecht maakten een langwijlige opschudding, totdat eyndelijk op den 20 na grasmaand des jaars 1674 den prins van Oranye gemagtigt wierd om uyt den naam van algemene staten volgens dien beraamden voet de regeringe soo van de stad als het landschap Utrecht voor die rijse te reguleren, en bequamen personen in alle bedieninge te stellen. Dierhalve vertrock sijn hooghijt drie dagen daarna, verselt van veele groote van Utrecht, alwaar hij den 26ste de niwe regeringsform soo van de stad als van den staat invoerde, en onder andere opmerking makende op de groote bequamhijt en langdurige ondervinding, tgoed belijt en de trouwe genegenthijt tot den lande, en wel besonderlijk tot het hooggemelde Sticht Utrecht, daarvan den heer van Renswoude bij alle voorvallende gelegentheden kennelijke blijken had gegeven, thans den gemelden heer van Renswoude, niettegenstaande desselfs seer kragtige en ernstelijk versoeck een en ander maal daar tegens gedaan, aanstelde tot bestendig hoofd van de vergaderinge der staten van 't landschap Utrecht en buytengewonen gekoren raad van den voorsijde landen.

En warelijk was hij een heer van geen mindere doorlugtige afkompst dan bequamhijt, had wegens de ridderschap van het Sticht Utrecht lange jaaren in de algemene staatsvergaderinge sitting gehad en althans den ouderdom van 79 jaaren berijkt.

Ook was het uyt aanmerkinge van dese lange eervarenthijt in staatssaken, dat hij thans als het gewest van Utrecht in de vereeniging was toegelaten nevens de heere van Amerongen en Hoolck in de algemene staatsvergadering den 8ste van bloey-

maand sitting nam, nadat zij door de algemene staten op eenen seer plegtige wijze waren verwelkomt. De gedagtenis van desen banderheer wort op een gedenkpenning bewaart die in 't jaar 1671 gemaakt is ter oorsake hij toen 55 jaaren met zijn gemalinne Jacoba van Eeden was getrouwt geweest."

Johan van Reede werd nog eens beloond, toen de staten van Utrecht op 20 september 1674, op aandringen van Willem III, Renswoude van een gewone ambachtsheerlijkheid tot een „hooge en vrije heerlijkheid" verhieven, een zeldzame onderscheiding, waardoor de ambachtsheer zo goed als onbeperkt gebieder in zijn heerlijkheid werd en hem zelfs het recht van doodstraf, halsrecht, werd toegestaan 8).

D. PHILIPS.

8) M. J. L. Baron Taets van Amerongen, Hooge en Vrije Heerlijkheid van Renswoude en Emmickhuysen, 's-Gravenhage, 1914, blz. 21-22. Hierin ook de latijnse tekst met een betere vertaling van de gedenkpenning dan Schoemaker geeft.

Opm. 1. Het woord hapscheren, waarmee Schoemaker de Fransen betitelt, is een vernederlandsing van het franse happe-chair, dienaar van het gerecht, dievenleider.

2. Bij de datering van de intocht der Fransen op 23 juni 1672, de processie op 4 juni 1673, gebruikt Schoemaker de nieuwe stijl.

DE UTRECHTSE PALMPAAS

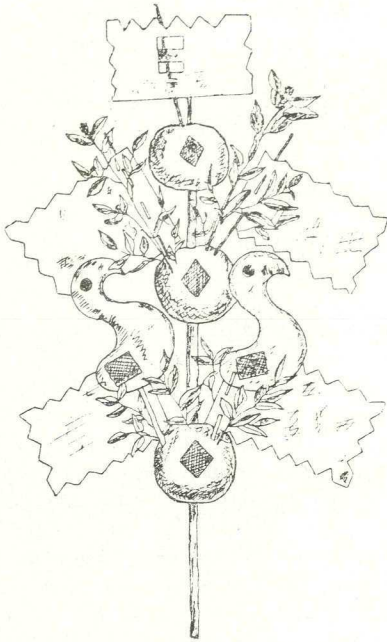
De utrechtse palmpaas met haar fel rode, blauwe, gele en groene vlaggetjes, in vrolijk contrast met het warme oranje van de sinaas-appels en het glanzende groen van de buxuspalm, was een aardig specimen van kleurige volkskunst.

In de 19e eeuw werd zij 's zaterdags vóór palmzondag aan handkarren en kruiwagens op de Bezem- en Bakkerbrug verkocht; buiten Tolsteeg en de Weerd zaten verkoopsters voor de boerenvrouwen die ter markt kwamen. Na 1900 kon men nog een vrouwtje aan een tafeltje met palmpasen op het Vreeburg, ter hoogte van de oude schouwburg, zien zitten en een enkele kar met palmpasen langs de straat zien rijden; daarna had een winkel in de Waterstraat de verkoop.

De palmpaas heeft te Utrecht geen grote rol gespeeld. Niet als bij onze saksische bevolking waar de oudste zoon de benodigde stok of dennetak uit het bos haalde, vader de palmpaas in elkaar zette en moeder haar opsierde. Hadden de kinderen er zingend mee rondgelopen, dan aten zij 's avonds de sinaasappels, vijgen en rozijnen op en moeder kookte van de zwaantjes de zwanepap.

Doch niet alleen uiterlijk heeft de utrechtse palmpaas zich van andere prachtige exemplaren onderscheiden, ook door het feit dat de kinderen niet op palmzondag maar op zaterdag ervóór daarmee rondliepen. Wat was hiervan de oorzaak?

In de 17e eeuw heeft de strenge utrechtse hoogleraar in de theologie Voetius sterk tegen de volksgebruiken gestreden. Zij waren immers rooms-katholiek en in de grond heidens? Doch ook de

Utrechtse palmpaas 1906.
Ook verguldsel kwam als
versiering voor.

Utrechtse palmpaas 1956.
Bij uitzondering met behangsel-
papier en vlaggetjes.

rooms-katholieke kerk had het heidense element bestreden en zo mogelijk tot een hoger standpunt verheven.

Een leerling en vertrouwde vriend van Voetius was dominee Lodensteyn, die aan zijn gemeente een strenge zondagsheiliging voorschreef. Men mocht dan niet buiten wandelen, niet voor zijn huis op de stoep zitten, maar moest binnenshuis van de ochtend tot de avond vasten.

Dit calvinisme heeft op Utrecht zijn stempel gedrukt. Zouden hier wel ooit blijde kinderoptochten met palmpasen zingend door de straten zijn gegaan? In het naburige Kockengen, waar de zondagsheiliging in hoge ere wordt gehouden, heeft de jeugd zelfs geen palmpasen gekend.

Iedere stad had vroeger haar eigen palmpaas die zich door een kleinigheid in vorm en versiering van de naburige onderscheidde. Deze rijke verscheidenheid was vertegenwoordigd op de palmpaas-tentoonstelling die in 1906 te Utrecht werd gehouden. Daar zag men het eenvoudige broodvogeltje, dat met een paar palmtakjes in kop en staart op een stokje werd rondgedragen, naast reuzen-exemplaren van vogels op een gevorkte stok of gespijkerd op een dwarslat; palmpasen met lange stok doorboorden allerlei lekkernijen;

van de palmpasen met de grote horizontaal of verticaal gedragen broodkrans bengelden lange trossen rozijnen af.

Het is een geluk geweest dat men toen nog 150 verschillende exemplaren van palmpasen bij elkaar heeft kunnen zien en een aantal in beeld brengen, want daarna nam het gebruik snel af.

Het proces van mechanisering, vervlakking en „confectionnering” van ons volksleven grijpt steeds dieper in. Ook de palmpasen werden weggemaaid in dit onverbiddelijk proces, nog verhaast door de oorlogsjaren toen verboden was meel voor de palmpasen te gebruiken. Na de intrekking van dit verbod werd het palmpaasgebruik op vele plaatsen niet hersteld. Hiermede verdween tevens een vreugde uit het volksleven, niet alleen voor het kind, maar ook voor het gezin dat daaraan zijn medewerking verleende, en voor de groep waarbinnen de palmpaas werd rondgedragen. Alleen bij onze saksische bevolking, sterk aan haar oude gebruiken gehecht, is de palmpaas in ere gebleven, al worden er geen optochten meer mee gehouden.

Na de oorlogen hebben verenigingen pogingen gedaan om het gebruik weer te herstellen. Te Utrecht waren het enige meisjesclubs die palmpasen voor de kabouters gingen maken en daarmee optochten organiseerden, welke daarna de palmpasen aan Kinderziekenhuis en Weeshuis uitreikten.

Padvindders en andere verenigingen hebben weldra haar voorbeeld gevolgd; zij doen dit niet op palmzondag maar op palmzaterdag. Op hun bijeenkomsten maken zij de palmpaas, nu met een dwarsstok of i.p. daarvan met een groene krans. Ieder groepje van padvindders en van welpen marcheert daarmee des ochtends een half uur à drie kwartier zijn eigen loop door de stad. Daarna hebben zij een enkele keer hun palmpasen gebracht naar St. Antoniusziekenhuis en Diaconessenhuis. Eens hebben zij „een hele mooie” aan de burgemeester aangeboden.

Het palmpaasgebruik is dus te Utrecht, als op menige andere plaats, in zeer gewijzigde vorm, blijven voortbestaan. Doch een volksgebruik is het niet meer en een schone volkskunst ging hiermee verloren.

C. C. VAN DE GRAFT

VERZOEK VAN DE PENNINGMEESTER

De leden worden vriendelijk doch dringend uitgenodigd om, ter vermijding van onnodige kosten, het bedrag hunner contributie ad f 7,50 over te schrijven op giro 5 7 5 5 2 0 ten name van „Penningmeester Oud-Utrecht”.

Leden, die van het jaarboek een *gebonden* exemplaar wensen te ontvangen, worden verzocht in plaats van f 7,50 een bedrag van f 10.— te willen overschrijven. Mocht onverhoopt geen overschrijving op postrekening worden ontvangen, dan zal over de contributie worden beschikt plus incassokosten.

DE PENNINGMEESTER.